

Dr. Takács Izolda
ELTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék
Témavezető: dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.55052/themis.2022.2.111.132

A 21. századi kollektív biztonság új elképzeléseinek elvi kérdései és kihívásai

Nehézségek az egyetemes emberi jogok körül, különös tekintettel az univerzalizmus versus kulturális relativizmus dichotómiára¹

A fejezet címében meghatározott téma hatalmas. A tudomány minden területét érintő probléma, és annyi idős, mint az ember alapvető igénye arra, hogy magyarázatot találjon létezésének okára. A kérdés, hogy vannak-e univerzális törvények nemcsak a matematikusokat, a fizikusokat, a filozófusokat, hanem a jogászokat is ugyanúgy foglalkoztatja. Ennek középpontjában pedig az az igény áll, hogy olyan egyetemes törvényeket fedezzünk fel, amelyek öröktől fogva léteznek. Ez utóbbi összekapcsolódik a világ platonista felfogásával is, és valami olyasmint jelent, hogy vannak kontextustól, esetleges tényektől, lokalitástól független, objektív igazságok. Azok pedig, akik így fogják fel a világ struktúráját, törvényszerűségeit, hisznek egy olyan absztrakt, mindentől független „abszolút igazságban”, melyből az emberi törvények is levezethetők.

A dedukció szerepe egyáltalán nem véletlen a jogtudományban. Annak ellenére sem, hogy a jogi elvek, szemben pl. a fizikai vagy a matematikai elvekkel, soha nem olyan egyszerűek és nem alkalmazhatók könnyen az egyes esetekre. Valamint a jogrend tényei sem olyan meghatározottak és merevek, mint a fizikai tények.² Mégis, ha magát az emberi jogok rendszerét az elsőrendű logikához hasonló struktúrának fognánk fel, ahol léteznek olyan axiómák, amelyekből minden törvény dedukálható, akkor ez az élethez és az emberi méltósághoz való jog lenne. Hiszen ez korlátozhatatlan és érinthetetlen alapjog³, amely minden személyre

¹A tanulmány egy konferenciaelőadás alapján készült. Elsősorban a kutatásom fő kérdéseit, a választott téma vázlatát, illetve a további kutatás lehetséges irányait hivatott bemutatni.

²Cohen 1916. 622–639.

³Itt meg kell jegyezni, hogy az *ember élethez és méltósághoz való* joga ma a nemzeti alkotmányokban

egyaránt vonatkozik, mégpedig kizárólag abból a tényből kifolyólag, hogy ember. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (Továbbiakban: Nyilatkozat) mellett a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* és a *Gazdasági, Társadalmi és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* is *espressis verbis* szerepel, hogy minden emberi jog az emberi lény veleszületett méltóságából származik.

Így azon elvek, melyek az emberi lét lényegét adják, a természetben meglévő szükségszerűségek kifejezését jelentik,⁴ ezért egyetemesen igazak és általánosan alkalmazhatónak kell lenniük mindenhol, kultúrától függetlenül. Az univerzális emberi jogok fogalma így három jellemzőt is magában foglal, az *egyetemességet*, a *természetességet* és az *elidegeníthetlenséget*.⁵ Ezzel pedig az élethez és az emberi méltósághoz való jog a további alapjogok kölcsönös függőségét is megalapozza. Sőt, nemcsak fő kritériumát adja a zárt logikai érvényességű szabályoknak, de igazoló elvet, értéket is jelent egyben. Jóllehet így a természetjogi elvekhez köthető, ugyanakkor védelmét ma már a feltétlen alkalmazást igénylő norma, a nemzetközi jog pozitív joga, vagyis a *ius cogens* ereje is biztosítja.

A méltóságra épülő további elemek kiterjesztett értelemben pedig – a *Bécsi Deklaráció és Programterv* mentén – a kínzás tilalma, a nemi alapú erőszak és zaklatás tilalma, a mélyszegénység megszüntetésére vonatkozó rendelkezések, és ezeken felül az orvosbiológiai etikai problémák leküzdése is.⁶ Újabban ez a kör még tovább bővül, és pl. a békéhez, az egészséges környezethez való jogokat is magában foglalja. Tehát a humánus, tisztességes élethez való jogok ugyancsak szervesen hozzátartoznak a méltóság kérdésköréhez.⁷

Összefoglalva, az univerzalizmus tana, amely egyben a modern emberi jogok gyökere, alapvetően a természetjog klasszikus és modern doktrínáiból ered. Míg az emberi jogi elmélet modern értelmezésének elsősorban a modern természetjog tételei felelnek meg, ami annyit jelent, hogy tilos relatívan értelmezni, vagy korlátozni ezen oszthatatlan alapjogot és bizonyos szabályok érvényességét. Ahogy ez még az UNESCO 2001. évi kulturális sokszínűségről szóló egyetemes nyilatkozatában is kifejeződik: „*Senki sem hivatkozhat a kulturális*

különböző módon jelenik meg. Értve ez alatt, hogy keveredhet bennük egy dualista (mely az élethez és az emberi méltósághoz való jog különállását vallja) és a monista (az élethez és emberi méltósághoz való jogot egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjognak tartja) felfogás. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni a teljesség kedvéért, hogy még a dualista felfogás szerint sem igazolható az élethez való jog korlátozása, ha egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot. Vagyis ebben a tekintetben konszenzus van. Lásd erről részletesen Zakariás, idézi Takács, 2021c, 280.

⁴ Kondorosi. 2016. 29.

⁵ Vö. Rosenbaum, 1980.

⁶ McCrudden. 2008. 663.

⁷ Vö. Uo.

sokszínűségre a nemzetközi jog által garantált emberi jogok megsértése vagy e jogok érvényesülési körének korlátozása esetén.”⁸ Ugyanis az egyetemes emberi jogok bármilyen mértékű relatív értelmezése nemcsak az emberi jogok rendszerét sodorná veszélybe, de a nemzetközi jogra, mint egészre is fenyegetést jelentene.⁹ Az univerzalizmus „fellazulásának” a legnagyobb veszélye, hogy zöld utat adhat a diktatúráknak, a zsarnok kormányoknak, a kínzásoknak, a diszkriminációnak, sőt a nőkkel szembeni erőszakos szokások fennmaradásának is.”¹⁰

Az probléma tehát – lásd még alább – éppen abból adódik, hogy a relativista értelmezések szerint minden igazoló elv és erkölcsi érték – ideértve az emberi jogokat is – relatív, és szervesen csak ahhoz a kulturális környezethez idomulnak, ahol kialakultak. Ez a nézet pedig funkcionálisan összekapcsolódik a jogpozitivizmussal. Utóbbi központi állítása szerint – ahogy ezt egyik emblemikus alakja, Hans Kelsen leírta – nincs abszolút igazság, sem olyan szabályok, amelyek tőlünk függetlenül, *sui generis* léteznek, ahogy azt egyes tanok, a vallási vagy a metafizikai megközelítések állítják (pl. Platónnál az abszolút jó ideája). Kelsen szerint a normák a természetből nem dedukálhatók, az igazságosság egyáltalán nem vezethető le objektív tételekből. Ugyanis ha értékről van szó, akkor semmi esetre sem alkothatunk olyan objektív megállapítást, mint amelyet pl. a fizika törvényei mondanak ki. Minden értékrendszer tulajdonképpen társadalmi jelenség, társadalmi konstrukció, és bár az teljességgel kimondható, hogy vannak olyan értékek, melyekben a társadalmak és tagjaik között konszenzus van, de attól azok még nem objektívek, csak annak tűnnek, mert konstitutív jelleget öltenek. Így Kelsen, többek között a „*Mi az igazságosság?*” című esszéjében a természetjog létezését is tagadva amellett érvelt – miután szerinte arra a kérdésre, mi az igazságos/igazságosság, nem lehet abszolút módon válaszolni –, hogy egyedül a pozitív jog az, amely egyfajta társadalmi rendben meg tudja valósítani az egyetlen elérhetőt: a relatív igazságot (igazság-alternatívákat).¹¹

Másrészt a jogi pozitivisták úgy vélik, a normák eleve nem lehetnek igazak vagy hamisak (nem rendelkeznek igazságértékkel), hanem csakis érvényes vagy érvénytelen szabályokról beszélhetünk. A legfőbb módszertani ellenvetés pedig, amely alapján a normák igazságának lehetőségét kizárják, a ‘*Sein*’ és ‘*Sollen*’ dualizmusának hume-i-kanti tételére vezethető vissza. Eszerint egy norma azért lehet csupán érvényes vagy érvénytelen (nem pedig igaz vagy hamis), mert a ‘*van*’ és a ‘*kell*’

⁸UNESCO: Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hu.pdf

⁹Stango 2014, 159.

¹⁰Vö. Lloret-Blackburn. 2011. 1–41.

¹¹ Kelsen 1998. 202-218.

szférája között áthidalhatatlan szakadék tátong, hiszen a tényből nem lehet következtetni a normára.¹²

A jogpozitivisták és a relatív igazságra vonatkozó teóriák prókátorai minden tudományterületen megjelentek, majd egészen a II. világháborúig háttérbe szorították a természetjog klasszikus és modern tételeit is. A jogi pozitívizmus a nemzeti kultúrában kidolgozott jogi normákon és az állam normáin alapszik, ami egyúttal a belföldi ügyekbe való be nem avatkozást is jelenti. A jogpozitívizmus fő üzenete pedig az, hogy az egyes államok kulturális normái azok, amelyeknek meg kellene határozniuk az emberi jogok természetét és mértékét is. Ilyen módon összefonódik magával a kulturális relativizmussal is. Egymástól függenek, mivel mindkettő elképzelése az, hogy az egyetemes emberi jogok által képviselt „kulturális abszolútizmus” olyan nemzetközi (erkölcsi) normákat tart fenn, amelyek összességében sértik az egyes államok szuverenitását.¹³ Ebből látható az is, hogy a fent említett felfogások szembenállására, azaz az univerzalizmus és kulturális relativizmus dichotómiára vezethető vissza a modern nemzetközi jog két legjelentősebb normája, az állami szuverenitás és a *ius cogens* megsértésének tilalma közötti szembenállás is.

Jelen tanulmányban nem célokom elmerülni a jogfilozófia tételeiben, a fenti részben mindössze a szűkebb kutatási téma elméleti keretét jelöltem ki. A következő szakaszban röviden utalok arra is, mit jelent pontosan a kulturális relativizmus. Mikor és miért jelent meg az egyetemes emberi jogok kontextusában, illetve milyen veszélyeket jelent az emberi jogokra nézve. Majd bemutatom azt is, hogy az elméleti részben felvetett problémák hogyan jelennek meg a nemzetközi joggyakorlatban.

II. A kulturális relativizmus megjelenése az egyetemes emberi jogok kontextusában

Ahogy ismert, a jogpozitívizmusnak a totalitárius államok kegyetlenkedései jelentették a legkomolyabb erőpróbát, és végül a II. világháború szörnyűségei döbentették rá először a nemzetközi közösséget arra, hogy mégis a természetjogi alapokra szükséges visszahelyezni a jogok érvényességi forrását. Magyarul „*ismét felszínre került az a kíváncsi, hogy a törvényhozó hatalma ne lehessen korlátlan, valamilyen magasabb rendű örök törvénynek megfelelően gyakorolhassa*

¹² Tattay 2018. 79.

¹³ Kielsingard 2011. n.a.

*csak jogalkotó hatáskörét.*¹⁴ Valahogy úgy, ahogy ez a Radbruch-formulában is megjelent. Tehát érvénytelen az a pozitív törvény, ami az igazságtalanság olyan fokára jut, amely ellentmond az emberi együttélés alapvető értékeinek (és nem is törekszik arra, hogy igazságos legyen). Minden ilyen norma elveszti jogi jellegét, eltűnik mellőle a kikényszeríthetőség.

Ez utóbbi a jól ismert dworkini pozitívizmus-kritika értelmezésében jelent meg legátfogóbban. Eszerint maguk a szabályok is a mögöttes igazoló elvek és értékek megnyilvánulásai, és ebből fakad kötelező erejük is. Ami azt jelenti, hogy ha egy szabály mögött nincsenek jelen kellő erővel az igazoló elvek, akkor az a szabály nem kötelező.¹⁵ Ennek értelmében pedig kétségtelenül vannak olyan értékek, ha úgy tetszik 'örök törvények', amelyek védelmére és érvényre juttatására egységesen kell törekednie minden államnak.

Az egyetemes emberi jogokkal szembeni első ellenállás

A kulturális relativizmus meghatározása

Ahogy korábbi tanulmányomban¹⁶ ezzel részletesen foglalkoztam, nemcsak a relativizmust, de a kulturális relativizmust is helytelenül értelmezték az emberi jogok kontextusában. Ugyanis maga a kulturális relativizmus eredetileg antropológiai fogalom volt, és antropológusok olyan csoportjától származott, akik azt állították, hogy leginkább a kultúra adhat magyarázatot az emberi viselkedés közötti különbségekre. In concreto, a kulturális relativizmus mindössze kutatás-módszertani elv volt, amely a pluralizmusból következett és jelezte, hogy minden egyes kultúra csak a saját viszonyai között, azokhoz képest értelmezhető és úgy vizsgálható eredményesen. Ugyanakkor ezek az (elsősorban amerikai) antropológusok csak fokozatosan próbálták javítani, pontosítani a kulturális relativizmus jelentését. Ám utódaik türelmetlensége miatt idő előtt bevonták a terminust az emberi jogi diskurzusból, az erkölcsfilozófiába, valamint a multikulturalizmust érintő posztmodern vitákba.¹⁷ Így végül pontatlanul, a kulturális relativizmus olyan meghatározását vonták ki belőle, miszerint az, hogy mit jelent a jó, vagy az igazságos minden esetben kizárólag az adott kultúrához viszonyul. És

¹⁴Fézer 2004. 1–13.

¹⁵Bódi Máttyás 2004. n.a.

¹⁶Takács 2021b.

¹⁷Vö. Hollinger 2003. 708–720.

mivel minden erkölcsi érték relatív, ezért mindössze illúzió az emberi jogok globális rendje.¹⁸

Ezzel kapcsolatban a konkrét probléma akkor jelent meg először, amikor a kommunista államok, illetve az úgynevezett „el nem kötelezettek mozgalmának” (Non-Aligned Movement: NAM) tagjai rámutattak, hogy a konszenzus ellenére a Nyilatkozatban mégis csak az európai, nyugati érdekek élveznek elsőbbséget.¹⁹

A kortárs emberi jogi teoretikusok másik csoportja viszont úgy véli, hogy a kulturális relativizmus az egyetemes emberi jogok kontextusában csak jóval később, először az 1993. évi bécsi emberi jogi világkonferencián került napirendre, valamint az 1995. évi pekingi, nőkről szóló negyedik konferencia előkészítése és végrehajtása során. Egészen pontosan attól az időponttól kezdve datálható, amikor az 1993. évi Bécsi Emberi Jogi Konferencián az iszlám és konfuciánus államok koalíciója elutasította a „nyugati univerzalizmust”, merthogy szerintük a jogok modern kultúrája teljes mértékben nyugati sajátosság.²⁰

III. Az alapprobléma

1. Az univerzális emberi jogok érvényességének korlátozása

Az alapprobléma tehát az, hogy az egyetemes emberi jogokkal kapcsolatos konszenzus ellenére egyes államok kulturális, nemzeti, politikai, vallási hagyományaikra hivatkozva korlátozzák az univerzális emberi jogok érvényesítését. Érveik szerint ugyanis nem létezhetnek *'one size fits for all'*, tehát minden államra ugyanúgy alkalmazható szabályok. A nem nyugati államok azt nehezményezik elsősorban, hogy a Nyugat rájuk erőlteti a modern emberi jogok egész rendszerét, és ezzel nemcsak a nemzeti ügyeikbe avatkozik be, de akadályozza a kereskedelmüket és gyengíti versenyképességüket is.²¹

Ha megnézzük azt is, hogy pl. 1948. december 10-én mely államok nem szavazták meg az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*, (Szovjetunió, Belorusszia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Ukrajna, illetve Dél-Afrika és Szaúd-Arábia. Jemen és Honduras pedig

¹⁸ Bielefeldt 2000. 90.

¹⁹ Lloret-Blackburn 2011. 9.

²⁰ Huntington 1998.

²¹ Lásd még, Lloret-Blackburn 2011. 9–10., Kielsgard 2011, Takács 2021.a

távol maradt a szavazástól), illetve azt, hogy ennek mik voltak az okai, akkor az is egyértelművé válik, hogy azokat mindegyik esetben erős politikai, kulturális vagy vallási különbségekben kell keresni. A szocialista országok esetében ez pl. a marxizmus kollektív jogokat primátusként kezelő, olyan társadalomelméleti megközelítésére vezethető vissza, amely az egyént nem individuumként, hanem egy csoport tagjaként szemlélte.²² Dél-Afrika tartózkodása pedig az apartheidpolitikával hozható összefüggésbe. Míg Szaúd-Arábia egyes nézetek szerint kifejezetten vallási okok miatt tartózkodott. Egész pontosan a férfiaknak és a nőknek a házasságban is érvényesítendő egyenlősége, illetve ennek az iszlámmal való összeegyeztetési nehézségei miatt.²³

Így jól látható, hogy a kortárs kulturális relativizmus nem tekinthető egységesnek, és legalább két teljesen külön kategóriába sorolható, mégpedig érveik eredetétől függően:

(1) az egyik az úgynevezett politikai alapú kulturális relativizmus/vagy forradalmi diskurzus;

(2) a másik pedig a kulturális relativizmus iszlám formája.²⁴

ad (1) Egyrészt, az emberi jogok egyetemességével szemben állók azt állítják, hogy az emberi jogok hatékony gyakorlása kizárólag a liberális rendszer keretei között lehetséges. Annak ellenére ugyanis, hogy különböző formákban lehet megfogalmazni azokat, de csak az eltéréseknek olyan, viszonylag szűk tartományán belül, amelyek nem rezonálnak az alapvető kulturális különbségekre. Sőt, sokszor egyszerűen figyelembe sem veszik azokat.²⁵ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a Nyilatkozat egyes cikkei sok területen még ma is érthetetlenek azok számára, akik hagyományos társadalmakban élnek. Pl. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 13., 14. és 15. cikke elismeri a szabad mozgáshoz, a menedékjoghhoz és az állampolgársághoz való jogot, amelyek alapvető fontosságúak a gyorsan változó, individualista modern világban. Ugyanakkor ezek még ma is elképzelhetetlennek tűnhetnek alapjogként a legtöbb hagyományos társadalomban.²⁶

Ennek alapján *prima facie* úgy tűnik, hogy amíg nem döntjük le azt a mítoszt, miszerint az emberi jogok alapvető értékei és azok tartalma kizárólag nyugati alapokon állnak, ami miatt csak a liberális rendszerekben értelmezhetők²⁷ a maguk teljességében, addig ezek a

²² Haraszti 2021. 17.

²³ Kovács 2009. 55–66; Haraszti 2021. 17.

²⁴ Lloret-Blackburn 2011. 9–10.

²⁵ Ifediora 2004. 5.

²⁶ Donnelly 1984. 416.

²⁷ Lásd erről: Takács 2021c.

kulturális relativista érvek továbbra is fennmaradnak az egyetemes emberi jogok kontextusában is.

Az ideológiai, kulturális okok mellett azt se feledjük – ahogy erre Carl Schmitt is utalt a szuverenitással kapcsolatban –, hogy *üres jogi formalizmus lenne*, ha ezeket a kérdéseket a hatalmi, gazdasági érdekektől teljesen függetlenül, csakis a nemzetközi jog által biztosított kompetenciában ragadnánk meg.²⁸ Így ez utóbbi mentén újabb kérdést is meg kellene válaszolnunk: vajon azok az államok, melyek gazdaságilag elmaradottak, tényleg nem engedhetik meg maguknak, vagy egyszerűen nem érdekük, hogy tiszteletben tartsák az emberi jogok rendszerét?²⁹

ad (2) Az univerzális emberi jogokat érintő legsúlyosabb probléma viszont kétségtelenül az, hogy még ma is túl sok ország kormánya durván és szisztematikusan megsérti a nemzetközileg elismert egyetemes emberi jogok korlátozhatatlan minimumtartalmát is (*minimum core*). Mint ismert, az úgynevezett FGC-n (*female genital cut*)³⁰ az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai alapján százmillió lány ment keresztül a szubszaharai Afrikában. Ez a procedúra pedig sokszor halállal végződik. A WHO ezt a barbár hagyományt kínzásnak definiálta. Mind a *Nyilatkozat*, mind pedig a gyermekek jogairól szóló nyilatkozat alapján az ilyen szokás közvetlenül megsérti a nemzetközi jog rendelkezéseit. Továbbá az egyetemes emberi jogokat sérti több, mint 70 ország azzal, hogy nemzeti törvényeik alapján börtönbe kerülhetnek az emberek szexuális irányultságuk miatt. Így Iránban, Mauritániában, Szaúd-Arábiában, Szudánban, Jeamenben, illetve Nigéria és Szómália egyes területein a homoszexualitást halállal büntetik.³¹

2. A problémák háttere

A másik, amit számításba kell venni, hogy a jogsértések mögött nem ritkán az absztrakt jogok eleve teljesen eltérő értelmezése áll, ami így már legelső körben megvonja a normák egységes alkalmazásának lehetőségét. Ha példának okáért a szólásszabadságot nézzük – ami történetesen nem abszolút emberi jog, mégis rávilágíthat a nevezett probléma gyökerére –, azt láthatjuk, hogy pl. a Kínai Népköztársaság 1982. évi alkotmánya is kimondta a véleménynyilvánítás szabadságát. Ám ennek kínai interpretációja lényegesen eltér a nyugati értelmezéstől.

²⁸Kardos 2018.

²⁹Vö. Kardos 2002.

³⁰ *Female genital mutilation* (FGM), vagy *female genital cutting* (FGC), *female circumcision*, magyarul női nemi szervi csonkítás.

³¹ Kühn 2009. 60; Ezt részletesen tárgyaltam: Takács 2021a.

Kínában addig terjed, amíg nem ütközik a párt ideológiájával, míg Nyugaton ez az alapjog kizárólag akkor korlátozható, ha az az államot, vagy a közjót jelentősen veszélyezteti.³² Ugyanez a jelenség viszont már sokkal súlyosabb gondot jelent, ha a *ius cogens* emberi jogokkal kapcsolatban mutatkozik meg, pl. a kínzás abszolút tilalmát illetően. Ezért a legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban az, vajon hogyan maradhat egy univerzális elv és egy abszolút jog pontosan ugyanaz az összes esetben, amelyekre alkalmazni kell? Ugyanis, ha konszenzus van az emberi méltóságból kiinduló fogalomalkotásban, de az egyes szabályokat teljesen eltérő normatív tartalommal vagy érvényességi forrással jelölik meg, az a további alapjogokkal kapcsolatban is újabb dilemmákat, ellentmondásokat okoz.

3. A *ius cogens* emberi jogi normák szükséges és elégséges tartalmi elemeiről

Egyrészt – ahogy Kajtár Gábor is hangsúlyozta – a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások, a nemzetközi szereplők számának és súlyának megváltozása, és az egyre heterogénebbé váló rendszerben még inkább fontossá válnak azok a feltétlen alkalmazást igénylő normák, amelyekben minden állam egyetért. Így minden kor egyik nagy kérdése, milyen értéktartalommal is rendelkeznek a nemzetközi jogi normák.³³

Úgy vélem éppen emiatt a legfőbb kihívás az emberi jogokkal kapcsolatban is, hogy az abszolút emberi jogok minimumtartalmát a természetes fogalmi változás, a rugalmasság képessége mellett elég specifikussá tegyük ahhoz, hogy mindenhol azonosan értelmezzék. Tehát rendelkezzen bizonyos fokú analitikus integritással is, és ezt a normatív keretet ne hagyassák figyelmen kívül különböző ideológiai, kulturális, vallási vagy politikai érvekre hivatkozva. A nemzetközi közösségnek így elvileg csak azokat a minimális elemeket kell pontosan megfogalmaznia, amelyek szükségesek és elégségesek az egyes jogokban tükrözött értékek eléréséhez.³⁴ De ezeket már abszolútnak, univerzálisnak kell tekinteni. Megsértésük esetén pedig az egyes államok se a törvényes klauzula, se a különböző fenntartások és értelmezések formájában ne

³²Vö. Donoho 1991. 354–355.

³³Kajtár 2011.a 61.

³⁴Kajtár Gábor pl. az önvédelem jogához kapcsolódóan utalt egy hasonló problémára. Szerinte 2001 szeptemberétől vált egyéltelművé, hogy a nemzetközi terrorizmus ellen indított „háború” azzal is fenyeget, hogy teljes mértékben szétfeszítheti az önvédelem jogához kapcsolódó normatív szabályrendszert. Konkrétan, az új doktrína következtében az önvédelem jogához kapcsolódó minden garanciális szabály radikálisan kitérülhet, vagy akár teljesen értelmét vesztheti. Kajtár 2011.b.

tudják kivonni magukat az elszámoltathatóság alól. Azaz a saját törvényes szankcióikra hivatkozva se nyithassanak utat a *ius cogens* emberi jogok megsértéséhez.

Mégis, ahogy az egyes nemzetközi ügyekben is tapasztalható, a *ius cogens*nek nincs minden esetben közvetlen hatása az adott államban meglévő törvényes szankciókra. Egyes államoknak pl. a kínzás elleni egyezményhez (*United Nations Convention against Torture*, továbbiakban: UNCAT) fűzött fenntartásaiból is jól látható, hogy minden esetben elsősorban saját belső jogrendszerük működése alapján foglalkoznak a kínzás tilalmának megsértésével. Holott helyesen értelmezve, a „törvényes szankció” nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi jog alapján is jogszerűt kellene, hogy jelentsen. Sőt, több kommentátori értelmezés kifejezetten arra hívja fel a figyelmet, hogy először a nemzetközi jogszerűséget kell szem előtt tartani, és annak alapján értelmezni a törvényes büntetés klauzulát is.

Éppen a szabályok normatív tartalmát érintő dilemmával foglalkozik az emberi jogokkal kapcsolatos harmadik elméleti megközelítés az úgynevezett relatív univerzalizmus tana is. Sőt, ennek szellemében születtek az ENSZ dokumentumok is. Ez a megközelítés ugyanis oly módon próbál hidat építeni a monista etnocentrizmussal vádolt univerzalizmus és a kulturális relativizmus között, hogy a kulturális és morális diverzitás elfogadásával együtt érvel az egyetemes, korlátozhatatlan jogok szigorú minimumtartalma mellett. Pl. Kofi Annan szerint mivel egyetlen emberi jogi modell, legyen az nyugati vagy nem nyugati, sem adhat kizárólagos mintát az összes állam számára, ezért az emberi jogoknak elég rugalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy teret engedjenek a különbségeknek. Ez azonban csak a hangsúlyok és a megvalósítás egyéni módszereiben lehet eltérő, de semmiképpen nem érinthetik az alapvető, az élethez való joggal és az egyenlő emberi méltósággal kapcsolatos jogok korlátozását, vagy alárendelését más jogoknak.³⁵ Miután ezeket az abszolút emberi jogokat ma már, ahogy a bevezetőben is említettem, a *feltétlen alkalmazást igénylő norma*, a *ius cogens* szabályozza, ezért megsértésük esetén semmilyen körülményre nem lehet hivatkozni. *Ius cogens* emberi jogok a következők: a 1. minden emberi lény egyenlő méltósága és joga (1.cikk); 2. a diszkrimináció tilalma (2. cikk); 3. az élethez, szabadsághoz, személyi biztonsághoz való jog (3. cikk); 4. a rabszolgaság, szolgaság, rabszolgakereskedelem tilalma (4. cikk); 5. a kínvallatás, avagy kegyetlen, embertelen, vagy lealacsonyító büntetés vagy bánásmód tilalma (5. cikk).

³⁵Le 2016. 209.

A felsorolt emberi jogok, illetve ezek védelmének kötelezettsége az ENSZ Alapokmányában megfogalmazott általános erőszaktilalom mellett egyúttal az állami szuverenitás legfőbb nemzetközi jogi korlátját is jelentik.³⁶ Éppen emiatt keletkezik feszültség a nemzetközi joggyakorlatban, hiszen sok esetben az államok jogai állnak szemben az egyének emberi jogaival. Ezért sokszor az emberi jogok védelmét is olyan tényezőnek tekintik, amely aláássa az államok szuverenitását.

IV. Feszültség a joggyakorlatban: szuverenitás versus emberi jogok egyetemessége

A legnagyobb ellentét tehát, ami visszavezethető a kulturális relativizmus és az univerzalizmus dichotómiájára, az *állam ügyeibe való be nem avatkozás* és az emberi jogok egyetemessége között feszül, mely az ENSZ alapokmányának szövegében is tetten érhető.

Például a Charta 1. cikk (3) bekezdése és az 55. cikk elismeri az egyetemes emberi jogokat, a 2. cikk (1) bekezdése már a „*valamennyi tagjának szuverén egyenlőségének elvét*” mondja ki. Ugyanakkor a 2. cikk (7) bekezdése mégis a belső ügyekbe való beavatkozásra szólít fel, a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető veszélyek miatt. Ez utóbbi összhangban áll az ENSZ korábbi különmegbízottjának megállapításaival, aki megjegyezte, hogy az államok belügyeibe való be nem avatkozás folyamatos újraértelmezést igényel (pl. a terrorizmusra reagálva), így arra nem minden esetben lehet jogosan hivatkozni. Elsősorban a nemzetbiztonsági aggodalmak kényszerítették ki, hogy az egyes államoknak bizonyos esetekben alá kell rendelniük a nemzeti érdekeiket annak érdekében, hogy elkerüljék és megakadályozzák a súlyos emberi jogi visszaéléseket és/vagy a nemzetközi terrorizmust.³⁷

Ahogy az jól ismert, az államok szuverenitásából fakad a nemzetközi jogi dokumentumok kötelező ereje is a *pacta sunt servanda* elve, vagyis a nemzetközi szerződések relatív hatálya. Ám a *Bernadotte-ügy* kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy ez a princípium nem minden esetben tartható. Az eset azért rendkívüli jelentőségű, mert ebben az ügyben mondták ki az ENSZ objektív jogalanyiságát. Így először tisztázódott az a dilemma, hogy az ENSZ nemzetközi béke és biztonság védelmét szolgáló hatáskörei érvényesíthetők-e nem tagállammal szemben is.³⁸ Ezzel együtt a „*21. századi kollektív biztonság új elképzelése*” ma már magában foglalja azt

³⁶Kardos 2018 [25]

³⁷Vö. Kielsingard 2011. n.a.

³⁸Kovács 2016.

az igényt is, hogy az emberi jogok súlyos megsértéseit még az állam határain belül is a nemzetközi békét és biztonságot fenyegetőként kezeljék.³⁹ Főleg, hogy az univerzalitás jegyében egy nemzetközi jogi norma adott állam kifejezett egyetértése nélkül is nemzetközi **ius cogens**sé válhat, illetve a nemzetközi **erga omnes** részévé, ahogy az a Nyilatkozatban is szerepelt.

Ami pedig a szuverenitás elvét illeti, ma már szem előtt tartandó az is, hogy értelmezése jelentős átalakuláson megy keresztül. Ami azt jelenti, hogy nem gondolhatunk ugyanolyan jelentéstartalommal rá, ahogy korábban. Hiszen sokkal több állam vált etnikailag, kulturálisan is sokszínűvé a területi változások, a bevándorlás és a menekültáramlás miatt. Ezért az egymástól függő, globális ipari és tudományos alapú civilizációban ma már egyetlen csoport sem igazán autonóm.⁴⁰

Másrészt a jogi kutatások azt is visszaigazolták, hogy nemzetközi támogatásra, nemzetközi kontrollra egyre nagyobb igénye lenne az egyes államoknak is. Főleg akkor, ha ők maguk nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel az emberi jogokat sértő visszaélések ellen. Így sokkal több szerepet kellene szánni a jövőben az EJEB-nek saját területén, a Nemzetközi Büntetőbíróságnak, az *ad hoc* büntetőtörvényszékeknek és „kvázi joghatóságoknak.”⁴¹ Főleg ha abból indulunk ki, hogy pl. az afrikai kontinensen bár két nagy emberi jogi rendszer is van, az *Arab Emberi Jogi Rendszer* és az *Emberi Jogok Arab Kartája*, de az *Arab Emberi Jogi Rendszer* esetében (annak ellenére, hogy 2014 szeptemberében az Arab Liga elfogadta az Arab Emberi Jogi Bíróság statútumát) a bírói testület mégsem működik. Ezért az emberi jogvédelmi rendszere hiányos, és nem tartalmaz olyan panaszmechanizmust, amely a *ius cogens* emberi jogokat, pl. a kínzást, illetve a rossz bánásmódok alkalmazását érintő panaszokat elbírálná. Az *Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartájához* ugyan tartozik két panaszmechanizmus is,⁴² de abból kiindulva, hogy ott van a legtöbb intézményesített emberi jogsértés, illetve az államok együttműködési hajlandósága sem jellemző a jogtiprások felszámolása érdekében, így ezek kérdését több aspektusból is meg kellene megközelíteni.⁴³

Nemzetközi jogesetek

³⁹Kielsgard 2011, n.a.

⁴⁰U.o.

⁴¹Stango 2014. 166.

⁴²Haraszti. 2021.

⁴³Takács 2021a.

A szuverenitás és az egyetemes emberi jogok közötti feszültség és annak központi problémája leginkább akkor kerül felszínre, ha konkrét nemzetközi jogeseteket veszünk górcső alá. Bár, ahogy ez pl. a Tadićs ügyben is megfogalmazódott, „a jog paródiája és az igazság univerzális követelményének elárulása lenne, ha az állami szuverenitás felvetése sikerrel járna az emberi jogok ellenében.”⁴⁴ Ám ennek ellenére nagyon sok olyan nemzetközi jogesetet ismerünk, melyekből úgy tűnik, a *ius cogens* megsértése mégsem feltétlenül vonja maga után a mentelmi jog automatikus elvesztését, így pl. a *Princz*-⁴⁵ és a *Hess ügyekben*⁴⁶ is ez volt tapasztalható. Utóbbi esetben a bíróság kimondta, hogy a külföldi szuverén immunitásról szóló törvényt (**Foreign Sovereign Immunities Act: FSIA**) kell alkalmaznia a hazai bírósági eljárásokban a nemzetközi joggal szemben. Ahogy a *Siederman ügyben*⁴⁷ ugyancsak a *Hess ügyben* hozott határozatot követték, annak ellenére is, hogy a bíróság elismerte a *ius cogens* elsőbbségét a nemzetközi jog szerinti immunitással szemben. Bár ennek részletes megvitatása túllépné a jelen tanulmány kereteit, azt azért meg kell említenem, miután a *ius cogens* jellegéből adódóan a nemzetközi jog pozitív joga⁴⁸, vagyis az emberi jogok jogának kényszerítő ereje, a *ius cogens* körüli dilemmák és nehézségek egyúttal az emberi jogok védelmének terhét is jelentik. Ahogy ez látható a fent nevezett jogesetekben is.

Ennek a problémának az okát egyes nemzetközi jogászok⁴⁹ abban látják, hogy a jogforrasi hierarchia csúcsán lévő *ius cogens* kizárólag imperatív, anyagi jellegű norma, és a tiltás mellett semmiféle eljárásjogi szabályt nem tartalmaz. Így tulajdonképpen nem kerülhet sor valódi kollízióra a mentelmi joggal szemben. Emiatt a *ius cogens* erejét nem is igazán a jogi tarthatóságának tulajdonítják, hanem legfőképpen annak a ténynek, amit a bevezetőben is hangsúlyoztam. Jelesül, hogy erős erkölcsi, természetjogi alapot nyújt az emberi jogok megsértése miatti immunitással szemben.⁵⁰ Tehát a hierarchia doktrínája a joggyakorlatban azért lehet inkonzisztens, mert a nemzeti bíróságok számára a legfontosabb valójában mindig a joghatóság kérdése. Viszont az anyagi jogi kötelezettség vállalásához való hozzájárulás és a bíróság joghatóságának alávételéhez való hozzájárulás két különböző kérdés (lásd ezt a *Kelet Timor ügyben*⁵¹). Emiatt sok nemzetközi jogász véli úgy,

⁴⁴*Prosecutor v. Tadić*, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995, para. 58.)

⁴⁵*Princz v. Federal Republic of Germany*, 26 F.3d 1166 (D.C. Cir. 1994)

⁴⁶*Amerada Hess Shipping v. Argentine Republic*, 830 F.2d 421 (2d Cir. 1987)

⁴⁷*Siderman De Blake v. Republic of Argentina*, 965 F.2d 699 (1992)

⁴⁸Ahogy René-Jean Dupuy jegyezte meg az 53. cikkkel kapcsolatban, mely szerinte a természetjog pozitívva tételét szentesítette. Ezt egyik tanulmányomban részletesen is említem. Lásd Takács 2022

⁴⁹Yang 2006., Yang 2012., Caplan 2003.

⁵⁰Yang 2006.131–179. Lásd még Takács 2022.

⁵¹*East Timor (Port. v. Austl.)*, 1995 I.C.J. 91 (Order of June 30)

hogy szükséges lenne olyan nemzetközi szokásjogi szabály, amely a *ius cogens* emberi jogi normáknak az eljáró államon kívül elkövetett megsértése esetén egyúttal a mentelmi jog megtagadását külön is előírná.⁵²

A probléma tehát kettős, egyrészt eljárásjogi, másrészt a szabály normatív tartalmát érintő kérdés. Ahogy említettem a *III. 3. pontban, a ius cogens emberi jogi norma szükséges és elégséges tartalmi elemeiről* című részben, a gyakorlati problémák sorát tetézik az egyes normák körül cirkuláló fogalmi anomáliák is. Ugyanis egy adott *ius cogens* normatív tartalmát üresítheti ki, ha pl. a különböző fenntartások és relatív értelmezések mentén sérül annak minimumtartalma. Ezt a problémát a továbbiakban egy konkrét *ius cogens* emberi joggal, a kínzás tilalmával illusztrálom.

A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés az általános nemzetközi jog *ius cogens* normájává vált, megsértése esetén tehát semmilyen körülményre nem lehet hivatkozni. Másrészt a kínzás tilalma az emberi jogi rendszert összefogó abszolút jognak, az emberi méltósághoz való jognak legtipikusabb esete is. Így minden alapvető jelentőségű emberi jogi egyezmény tartalmazza, és a speciálisan e tárggyal foglalkozó egyezmények is tiltják. Ilyen a már említett UNCAT is, amely egyben a kínzás fogalmának legsikeresebb és legrészletesebb megfogalmazását is tartalmazza. Többek között az ENSZ Közgyűlése adoptálta, sőt az EJEB ítéleteiben is hivatkoznak rá.⁵³

Azt, hogy az egyes normák tartalmának sajátos értelmezése pontosan milyen problémákhoz vezethet, leginkább akkor tudjuk megvilágítani, ha konkrét állam fenntartásainak tükrében is megvizsgáljuk.

Mint ismeretes az Egyesült Államok 1988. április 18-án csatlakozott az UNCAT-hoz, de a ratifikáláskor (1994. október 21.) fenntartotta a jogot, hogy értelmezéseket és nyilatkozatokat tegyen, fenntartásokat fűzzön hozzá. Ezek között szerepelt az is, hogy az USA sajátosan értelmezi a kínzás definícióját. Ezért az UNCAT 16. cikke értelmében a kötelezettség csak annyiban érinti őket, amennyiben a „kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés” kifejezés az Egyesült Államok alkotmányának ötödik, nyolcadik és/vagy tizennegyedik módosítása által tiltott kegyetlen, szokatlan és embertelen bánásmódot vagy büntetést jelenti egyben. Továbbá értelmezésük szerint, az 1. cikkre való hivatkozással csak a kifejezetten súlyos fizikai vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozása minősül kínzásnak.

⁵²Yang, 2006.

⁵³A kínzás fogalmi tisztázása még: Írország Egyesült Királyság elleni ügye (*Ireland v. the United Kingdom judgment of 18 January 1978, Series A no. 25.*)

Majd ezt követően, a 2002. augusztusi igazságügyi minisztériumi (Jay Bybee által kiadott) Memorandumban⁵⁴ a kínzás fogalmát még ennél is szűkebbre vonták, és kizárólag a fizikai fájdalomra, a szervi elégtelenségre („*organ failure*”⁵⁵), a halálra vagy a testi funkciók károsodására korlátozták. A Memorandum akkor azzal érvelt, hogy az elnök, aki egyben a hadsereg főparancsnoka, jogosult arra, hogy a kínzást és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmódot szükségesség vagy önvédelem alapján engedélyezze.⁵⁶ (Lásd még „*enhanced interrogation techniques.*”)⁵⁷

Ez utóbbi igazolására elsősorban a „terrorizmus elleni globális háború-t” hozták fel, mely a 2001. szeptember 11-i, New York-i támadás után lépett teljesen új szintre. Tehát az elképzelés, hogy az elnöki hatalom felülírja a szerződéseket és a kongresszusi törvényeket, nem sokkal a terrortámadások után jelent meg. Ettől kezdve pedig, ha egyszer valakit terroristának bélyegeztek, onnantól nem járt neki az átlag állampolgároknak járó elbánás, sem a törvényes eszközökre való korlátozás.

Az erőszak alkalmazását igazoló jogi elveket a szakirodalomban „mentő kínzásnak” (Rettungsfolter) nevezik, és a *ticking time bomb scenario* gondolat kísérletben⁵⁸ felvetett etikai, morálfilozófiai kérdéseket érinti. Ma a legtöbb jogtudós és jogfilozófus is élesen bírálja ezt az elvet, és a „ketyegő bomba” gondolat kísérletet veszélyesen tág metaforának ítélik. A mentő kínzás tehát abban különbözik a kínzás „szokásos” módjától, hogy az információ megszerzése az emberi élet megmentésére szolgál.⁵⁹ Ugyanakkor ez az utilitarista filozófiát idéző állítás, a nagyobb jó elérésének kalkulusa nemcsak az emberi méltósághoz és élethez való jogot illetően nem mérlegelhető a tragikus kollízió esetén (lásd a Német

⁵⁴Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President: https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02_08_01.pdf, 2021.10.12.

⁵⁵ Lásd erről bővebben, Brad R. Roth: Just Short of Torture. *Journal of International Criminal Justice* 6. (2008). 216.

⁵⁶ Enduring Abuse: Torture And Cruel Treatment By The United States At Home and Abroad - Executive Summary: <https://www.aclu.org/other/enduring-abuse-torture-and-cruel-treatment-united-states-home-and-abroad-executive-summary#A> – A továbbiakban: *Enduring Abuse, USA, Summary.*

⁵⁷Lásd erről: The Constitution Project munkacsoport jelentése a fogvatartottakkal való bánásmódról, 2013, <http://detaineeataskforce.org/pdf/Full-Report.pdf>, 2021. 11. 14.

⁵⁸ Az ezzel összefüggő gyakorlati kérdéseket az 1987-ben megalakult a Landau Bizottsággal kapcsolatban is láthatjuk. Erről szól pl. Haraszti Margit Katalin (2012): A terrorista méltósága. A kínvallatás alapjogi dilemmái (I. rész) című írása is (In: *Közjogi Szemle*, 2012/2). Ebben többek között kitér arra, hogy „a Landau Bizottság álláspontja szerint a „jogos védelem” Izrael által kodifikált jogi definíciója felhatalmazást ad a kényszervallatás alkalmazására, feltéve, ha a kihallgatást végző személy ésszerűen bízik abban, hogy az információ megszerzéséhez szükséges erőszak alkalmazásával az ártatlan életek kioltásával járó nagyobb hátrány megelőzhető. Ezt 1999-ben felülbírálták. Az is hozzátartozik, hogy maga a CAT sem vitatja azt a súlyos dilemmát, amit Izrael esetében a közbiztonságot veszélyeztető terrorista fenyegetések kezelése jelentett, a kínzás mértékét elérő kihallgatási módszereket a rendkívüli körülmények fennállására tekintet nélkül az UNCAT 1. cikkében foglalt tilalom megsértésének minősítette.” In Haraszti, 2012, i.m.

⁵⁹Vö. Zakariás 2017.

Szövetségi Alkotmánybíróság 2006. évi ítéletét⁶⁰), hanem a kínzás abszolút tilalmával kapcsolatban sem megengedett.

Mindenesetre, amíg Európában az EJEB ezzel kapcsolatban világos álláspontot képvisel, lásd a *Gäfgen kontra Németország ügyet*, ahol döntése során megismételte, hogy az EJE 3. cikk értelmében a „kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód még olyan körülmények között sem alkalmazható, amikor az egyén élete veszélyben van.”⁶¹ Addig a Bush adminisztráció álláspontja a kínzás megengedhetőségére vonatkozóan az volt, hogy „a beismerő vallomás kicsikarása érdekében a kínzás jogellenes, de információszerzés érdekében az elfogott terroristákkal, lázadókkal szemben kivételesen megengedett lehet.”⁶² Ezt a „doktrínát” akkor bírálták csak felül, amikor a CIA titkos (guantánamói) kínzási programja nyilvánosságra került. Ekkor maga George W. Bush is elítélte az Igazságügyi Minisztérium véleményét, ami addig engedélyezte a kínzás bizonyos formáját. Végül az elnök 2005. december 30-án aláírta a Kongresszus által elfogadott⁶³ *Fogvatartottakkal való bánásmódról szóló törvényt (Detainee Treatment Act)*. Ezzel próbálta megszüntetni a Kínzás Elleni Egyezmény extraterritoriális alkalmazása során felmerülő kétértelműségeket. Ez már kifejezetten megtiltotta az Egyesült Államok kormányának foglyaival szembeni kínzást, beleértve a guantánamói rabokat is⁶⁴. A probléma ellenben megmaradt, ugyanis még így sem sikerül pontosítani a kínzás definícióját.⁶⁵ Ezért az UNCAT Egyesült

⁶⁰BVerfGE 115, 118 (153)–(157).

⁶¹*Gäfgen v. Germany* (App. 22978/05)

⁶²Kovács-Sánta, 2010, 17és The Constitution Project munkacsoport jelentése a fogvatartottakkal való bánásmódról”, 2013, : <http://detaineeetaskforce.org/pdf/Full-Report.pdf>

⁶³Jelenleg az Egyesült Államokban (Section 2340A of Title 18, United States Code) a kínzás meghatározása szerint a kínzás magában foglalja a kifejezetten súlyos testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozására irányuló cselekményeket. (Nem foglalja magában a jogszerű szankciókkal járó fájdalmat vagy szenvedést.) Ha az elkövető az Egyesült Államok állampolgára, vagy a feltételezett elkövető az Egyesült Államok területén található, függetlenül az áldozat vagy a feltételezett elkövető állampolgárságától. <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-20-torture-18-usc-2340a>

⁶⁴Fontos megemlíteni ennél a résznél azt is, hogy az Egyesült Államok külpolitikájára ekkor a legnagyobb hatást egy úgynevezett neokonzervatív csoport gyakorolta. Ezzel részletesen *A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára* című tanulmány foglalkozik, melyben a szerző, Kajtár Gábor a nevezett csoport ideológiáját, gondolatvilágát mutatja be. Továbbá áttekinti a neokonzervatív politika domináns képviselőinek Irakkal kapcsolatos megnyilvánulásait. Nem utolsósorban az írás kitér arra is, hogy az egyes filozófiák, ideológiák milyen erős hatást gyakorolnak a külpolitikára. Lásd.: Kajtár, 2004.

⁶⁵Egy most (2021) zajló ügyben is a CIA titkos kínzási programjának nyilvánosságra hozatalának határait vizsgálják a szeptember 11-i támadások után. Ehhez kapcsolódik, hogy 2010-ben egy Abu Zubaydah nevezetű fogvatartott büntetőjogi panaszt nyújtott be Lengyelországban, hogy a lengyel tisztviselőket felelősségre vonja a „jogellenes fogva tartásban és kínzásban” való állítólagos bűnrészességükért. Amikor azonban a lengyel ügyészek külön tájékoztatást kértek az Egyesült Államoktól a lengyelországi műveletekről, az amerikai kormány nemzetbiztonsági okokra hivatkozva megtagadta az információk átadását. Zubaydah ügyvédje ezután sikeresen fellebbezett az *Emberi Jogok Európai Bíróságához*, ami a lengyel vizsgálat újbóli megindítását eredményezte. A vizsgálat azonban elakadt, amikor az Egyesült Államok ismét megtagadta, hogy Zubaydah fogvatartásával kapcsolatos információkat szolgáltatson. Zubaydah volt egyébként az első fogoly, akit kiterjedt kínzásoknak vetettek alá és erről a CIA jegyzőkönyvet is készített. A férfit 83 alkalommal vetették alá kínzásnak. Kihallgatása során a szimulált fulladás (*waterboarding*) nevű technikát is alkalmazták. Getting Away with Torture. The Bush Administration and Mistreatment of Detainees:

Államok általi szelektív értelmezése továbbra is igazolta a szerződésbe ütköző vallatási technikákat, melyek a foglyok széles körű kínzásához és bántalmazásához vezettek nemcsak Guantánamóban, de Irakban és Afganisztánban is. Ezzel pedig a kormányzat tulajdonképpen megkerülte a kínzás és a bántalmazás nemzetközi jogi tilalmát.⁶⁶ A 2021-es amerikai *The Committee against Torture* (CAT) jelentésben már szerepel, hogy a Biden-kormány éppen ezért elkötelezett a guantánamói fogolytábor bezárása mellett. Továbbá, hogy ennek érdekében a kormányzat valamennyi érintett minisztériumának és ügynökségének bevonásával alapos felülvizsgálatba kezdtek.⁶⁷

A tanulmányban felvetett elméleti megközelítéseket és a fentiekben kiemelt gyakorlati problémákat is megvizsgálva, további súlyos dilemmák fogalmazhatók meg:

(1) A fentiek értelmében úgy tűnik, a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokkal a nemzetközi szerződést egy állam a gyakorlatban következmény nélkül megsértheti. Hiszen abban az esetben, ha értelmező nyilatkozat formájában szerződik ki, akkor ezzel még a nemzetközi jogsértés megállapítását is nehezíti.

(2) Hogyha ilyen módon, tehát értelmező nyilatkozatokkal megkerüli egy állam a tilalmat, azzal nem csak az adott állam igazságszolgáltatásán esik folt, hanem egyenesen a *Rule of Law* kerülhet veszélybe.⁶⁸

(3) Abszolút önellentmondásnak tekinthető az emberi jogokat és a *Rule of Law* eszméjét jogellenes módszerekkel fenntartani. Éppen emiatt a legfőbb kérdés, vajon lehet-e az emberi jogokat súlyosan korlátozó, jogsértő módon biztonságos világot teremteni?⁶⁹

(4) Ha egy abszolút jogi normát, pl. a kínzás tilalmát egyszer már megsértettük, akkor a kínzás és más tilalmazott bánásmód kockázatának nemcsak a „terroristagyanús személyek” vannak kitéve, hanem igazából bárki, aki őrizetbe kerül. Ez pedig aláássa a többi emberi jogot is.

V. Konklúzió

https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/us0711webwcover_1.pdf

United States' Sixth Periodic Report to the UN Committee Against Torture on Compliance with the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (September 24, 2021) lásd erről: Takács 2022.

⁶⁶<https://www.aclu.org/other/enduring-abuse-torture-and-cruel-treatment-united-states-home-and-abroad-executive-summary#A>

⁶⁷United States' Sixth Periodic Report to the UN Committee Against Torture on Compliance with the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (September 24, 2021). Lásd még erről még: Takács, 2022.

⁶⁸Erről a problémáról lásd bővebben: Lamm 2009. 9.

⁶⁹Vö. Kajtár 2016.

Egy nemzetközi jogi norma adott állam kifejezett egyetértése nélkül is nemzetközi *ius cogens*sé válhat, illetve a nemzetközi *erga omnes* részévé. Ezért azon emberi jogok megsértésekor, amelyeket a feltétlen alkalmazást igénylő norma ereje véd, tilos az eltérő kulturális, politikai, vagy ideológiai különbségekre hivatkozni, mert, ha bármi indokkal korlátozzuk az oszthatatlan alapjogot (legyen a relatív értelmezés oka a mentő kínzás, politikai, kulturális, vagy vallási különbség etc.), az nemcsak az egyetemes emberi jogok eszméjét sodorja veszélybe, de a nemzetközi jog egészére is fenyegetést jelent.

Ám az egyik problémát éppen az jelenti, hogy az államokon belüli szerződésekre a *ius cogens*nek nincs minden esetben közvetlen hatása, ahogy az adott államban meglévő törvényes szankciókra sem. Ezért utóbbiak mentén ugyancsak megsérülhet a *ius cogens* emberi jogok megsértésének egyetemes tilalma (lásd a fent említett esetek mellett még a törvényes szankció klauzulának további jogi kérdéseit).⁷⁰

Mindez pedig az elszámoltathatóság és a jogsértések ellenőrzésének gyakorlati dilemmáit illetően egyre erősebben veti fel az univerzális joghatóságra való igényt is. A kérdés ezzel kapcsolatban valójában az, ki büntesse meg azokat, akik súlyosan megsértik a *ius cogens* emberi jogokat. A kínzás tilalmával kapcsolatban pedig az is felmerült, vajon a stabilitásra és a nemzetközi viszonyok alakulására mennyire lehet veszélyes egy olyan nyugati állam, amely maga is a normakövetés és a normaszegés között ingadozik, és akkor tartja be a nemzetközi jogot és használja a nemzetközi szervezeteket, amikor az neki kedvez?⁷¹

Végül a vallási, kulturális alapú jogsértések elkövetői, pl. azok az államok, melyek súlyosan diszkriminálják a nőket, lásd még a saria-törvényeket, vagy más védett tulajdonságokkal rendelkező, különböző identitású, etnikai, vallási etc. csoportokat, vajon veszélyeztetik-e nemzetközi békét? Ezek a jogsértések minősülhetnek-e, tekinthetők-e veszélynek a nemzetközi biztonságra az Alapokmány 39. cikke (a kollektív biztonság rendszerének legfontosabb rendelkezése) értelmében?

Ezekkel kapcsolatban jelen tanulmányban elvi kérdéseket tettem fel, amelyek egyben további kutatásom irányát is kijelölik.

Felhasznált irodalom

⁷⁰ Ezzel a kérdéssel részletesebben egy másik írásomban már foglalkoztam, lásd Takács, 2022.

⁷¹ Kajtár 2016: 48.

Bielefeldt, Heiner (2000): „Western” Versus „Islamic” Human Rights Conceptions? A critique of cultural essentialism in the discussion of human rights. *Political Theory*, 28(1), 90-121. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591700028001005>

Bódig Mátyás (2004): Ronald Dworkin és a jogpozitivizmus. Egy jogelméleti módszertani szempontú elemzés. *Jogelméleti Szemle*, 2004.1.szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/bodig17.html>, (2022. 2. 20.)

Caplan, Lee M. (2003): State Immunity, Human Rights, and Jus Cogens: A Critique of the Normative Hierarchy Theory. *The American Journal of International Law*, 97(4), 741-781. DOI: <https://doi.org/10.2307/3133679>

Cohen, Morris R. (1916): The Place of Logic in the Law. *Harvard Law Review*, 29(4), 622-639. DOI: <https://doi.org/10.2307/1326498>

Donnelly, Jack (1984): Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 6(4), 400-419 DOI: <https://doi.org/10.2307/762182>

Donoho, Douglas L. (1991): Relativism Versus Universalism in Human Rights: The Search for Meaningful Standards. *Stanford Journal of International Law*, 27. 354-355.

Fézer Tamás (2004): A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre. *Jogelméleti Szemle*, V(3), 1-13.

Gunther Jakobs (2004): Burgerstrafrecht und Feindstrafrecht. <http://www.asianlii.org/jp/journals/RitsLRev/2004/5.pdf>

Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa, Budapest.

Haraszti M. Katalin (2021): A kínzás tilalmának értelmezése a nemzetközi jogban és a tilalom alkotmányos garanciái. PhD disszertáció, ELTE ÁJK, Budapest.

Hollinger, D. (2003): Cultural Relativism. In: Porter, T. – Ross, D. (szerk.): *The Cambridge History of Science*. Cambridge University Press, 708-720. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521594424.043>

Ifediora, John, O. (2004): Universal Human Rights and Cultural Relativism: A Marriage of Inconvenience. *Policy Perspective*, 3(1), 1-12.

Kajtár Gábor (2004): A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára. *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata* I. évfolyam 2004/2., 1-19.

Kajtár Gábor (2011a): Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In: Kajtár

Gábor – Kardos Gábor: *Nemzetközi jog és Európai Jog: Új Metszéspontok, Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*, Saxum Kiadó, 60–86.

Kajtár Gábor (2011b): A terrorizmus elleni önvédelem a XXI. században. *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, VIII. évfolyam, 2011/1-2. szám., 1–25.

Kajtár Gábor (2016): A nem állami szereplők elleni önvédelem jogának módszertani, dogmatikai és ideológiai kritikája. *Állam - és Jogtudomány*, LVII(1), 46–71.

Kardos Gábor (2002): Diplomácia és emberi jogok. *Külügyi Szemle*, 2002(3), 3–13.

Kardos Gábor (2018): Az államok szuverén egyenlősége. In Jakab András–Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/az-allamok-szuveren-egyenlosege>, 2022.06.01.

Kelsen, Hans (1998): Mi az igazságosság? In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*. Osiris, Budapest, 202–218.

Kielsingard, Mark D. (2011): *Universal Human Rights and Cultural Relativism: A Fresh View From the New Haven School of Jurisprudence*. <https://ssrn.com/abstract=1778124>, (2022.01.12.) DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1778124>

Kondorosi Ferenc (2016): Emberi jogok és kultúrák. *Eszmélet*, 28. évf. 109. sz.

Kovács Péter (2009): Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei. *Iustum Aequum Salutare* V(2)., 55–66.

Kovács Péter (2016): *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kovács Levente – Sánta Ferenc (2010): A kínzás büntette a nemzetközi jogban. *Miskolci Jogi Szemle*, 5. évf. 2. sz., 12–30.

Kühn, Brittany (2009): Universal Human Rights vs. Traditional Rights Topical Review Digest: Human Rights In Sub-Saharan Africa. *Human Rights & Human Welfare*,

Lamm Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Tanulmányok*, 1–33.

Lange, Felix (2018): Challenging the Paris Peace Treaties, State Sovereignty, and Western-Dominated International Law – The Multifaceted Genesis of the Jus Cogens Doctrine. *Leiden Journal of International Law*, 1–19. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3261181>

Le, Nhina (2016): Are Human Rights Universal or Culturally Relative? *Peace Review*, 28, 203–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/10402659.2016.1166756>

Lloret-Blackburn, Roger (2011): Cultural Relativism in the Universal Periodic Review of the Human Rights Council. *International Catalan Institute for Peace, Working Paper* 2011/3, 1–41. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2033134>

McCrudden, Christopher (2008): Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *European Journal of International Law*, 19(4), 655–724. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chn043>

Stango, Antonio (2014): Human Rights Between Universalism and Cultural Relativism. In: Ochwat, Maria (szerk.): *Chorzowskie Studies in Politics*. Poznań, 157–170.

Takács Izolda (2021a): Az emberi jogok lehetnek-e univerzálisak? Kulturális relativizmus és az univerzalizmus konfliktusa az emberi jogok filozófiai és gyakorlati megközelítéseiben. *Jogelméleti Szemle*, (3), 84–108.

Takács Izolda (2021b): A kulturális relativizmus fogalmi disszonanciája – Milyen módon értelmezhető a kulturális relativizmus az univerzális emberi jogok rendszerében? – a kulturális relativizmus fogalmi tisztázása. *Magyar Tudomány*, (10), 1292–1300. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.10.2>

Takács Izolda (2021c): „Az emberi jogok Szent Grálja” – A méltóság fogalmából kiinduló emberi jogok filozófiai és jogi kérdései. *Iustum Aequum Salutare*, (3). 263–288.

Takács Izolda (2022): Emberi jogok és a ius cogens ereje: Elméleti és gyakorlati dilemmák a ius cogens körül a nemzetközi jogban. *Jogelméleti Szemle*, 127–145.

Tattay Szilárd (2018): Nincs Igazság? – Normalogikai Aporiák. *Állam- és Jogtudomány*, 59(2), 72–96.

Xiaodong Yang (2006): State Immunity in International Law. *New Zealand Yearbook of International Law*, (3), 131–179.

Xiaodong Yang (2012): *State Immunity in International Law*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139016377>

Zakariás Kinga Rita (2017): Az emberi méltósághoz való alapjog Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében. <https://core.ac.uk/download/85165108.pdf> (2022.01.12.) DOI: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2017.007>

The new concept of collective security in the 21st century

The challenges of human rights in the modern era, special regard to ius cogens and the dichotomy of universalism versus cultural relativism

Summary

First part of this study aims to pose a theoretical framework of the new conceptions of human rights and the collective security of the 21st century, which reflects the dichotomy of natural- and positive law. After this fragment, the paper briefly refers to the concept of cultural relativism in the context of human rights. The last part of the a paper points out the central problem of the topic, in the context of international case-law.

The aim of the present study is two-fold. Firstly, it attempts to explore the theoretical basis of the research topic, and secondly to identify the core problem, that will be discussed in detail in my further research.